

Яўген ГЛІНСКІ

Фальсіфікацыі дакументаў аб дваранстве ў Слуцкім павеце Мінскай губерні ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай расійскія ўлады распачалі шэраг мерапрыемстваў, накіраваных на праверку доказаў шляхецтва прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя на новадалучаных землях. Асабліва актыўна яны праводзіліся пасля падаўлення паўстання 1830–1831 гг. і сталі вядомыя як "разбор шляхты"¹.

Далёка не ўсе шляхціцы мелі патрэбныя паводле расійскага заканадаўства дакументы для пацвярджэння сваёй дваранскай годнасці², што і выклікала іх зварот да прафесійных фальсіфікатараў, якія па іх замове "выраблялі" неабходныя дакументы.

У гістарыяграфіі найбольшая ўвага надавалася дзейнасці мінскіх падробшчыкаў, у той ці іншай ступені звязаных з установай, якая ажыццяўляла першасны прыём дакументаў на пацвярджэнне дваранскай годнасці — Мінскім дваранскім дэпутацкім сходам. Перш за ўсё згадваюцца імёны Марціна Чапкоўскага, Міхала Гаўсмана, а таксама Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча³.

Асаблівую патрэбу ў несапраўдных дакументах мелі шляхціцы, якія не валодалі ўласнай зямлёй, а на працягу некалькіх стагоддзяў пражывалі на землях буйных паноў і неслі на іх карысць службу (пераважна ваенную). Гэтая катэгорыя насельніцтва была вядомая пад назвай зямяне⁴. Па стане на канец XVIII ст.

шмат зямлян было сканцэнтравана ў Слуцкім павеце, на тэрыторыі якога размяшчаліся буйныя ўладанні князёў Радзівілаў — Нясвіжская і Клецкая ардынацыі, Слуцкае і Капыльскае княствы, шчыльна заселеныя зямлямі.

Зямяне Слуцкага і Капыльскага княстваў яшчэ задоўга да "разбору шляхты" — у XVII—XVIII стст. — нярэдка падавалі на ўпісанне ў судовыя актавыя кнігі (актыкоўвалі) дакументы, якія пацвярджалі іх паходжанне і правы на валоданне зямлёй (яе трыманне). Асабліва інтэнсіўны працэс актыкацыі адбываўся ў неспакойныя часы, калі зямяне маглі страціць свае надзелы (зямлянскі статус) або, наадварот, замацаваць іх за сабой у поўную ўласнасць⁵. Масава падобныя дакументы падаваліся на актыкацыю падчас і адразу пасля заканчэння баявых дзеянняў разбуральнай вайны 1654—1667 гг., падчас спрэчак за Нойбургскія маёнткі ў 1720-я гг.⁶ і пасля смерці ў 1733 г. караля польскага і вялікага князя літоўскага Аўгуста II

ГЛІНСКІ Яўген Станіслававіч.

Вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Нарадзіўся ў 1988 г. у г. Мінск. У 2011 г. закончыў гістарычны факультэт БДУ, у 2012 г. — магістратуру, у 2015 г. — аспірантуру БДУ. Займаецца вывучэннем грамадскай думкі Вялікага Княства Літоўскага XVI—XVII стст., шляхецкай генеалогіі XVI — першай паловы XIX ст. Аўтар больш за 15 навуковых публікацый. Прымаў удзел у падрыхтоўцы выдання 4-га (аўтар) і 5-га (складальнік) тамоў "Гербоўніка беларускай шляхты".

(які лічыўся застаўным трымальнікам Нойбургскіх валоданняў), у 1796—1797 гг., калі патрабавалася падаваць дакументы з пацвярджэннем шляхецага паходжання на разгляд павятовых маршалкаў⁷.

Пры гэтым істотная частка пададзеных зямлянамі дакументаў была несапраўднай альбо датычылася не тых родаў, шляхецтва якіх яны мусілі пацвярджаць. Напрыклад, у 1721 г. слуцкія зямляне Яновічы апелявалі да пацвярджальнага прывілея Жыгімонта I Старога ад 3 верасня 1532 г., дадзенага гаспадарскаму маршалку, ваўкавыскаму і мерацкаму дзяржаўцы Мацею Войцехавічу Яновічу, якога выстаўлялі сваім продкам. Аднак насамрэч адрасатам прывілея быў прадстаўнік вядомага панскага роду Ключкаў, у будучым віцебскі ваявода і жамойцкі староста, які не меў сыноў і адзінай спадчынніцай якога стала дачка Марына⁸.

Сапраўдная хваля ўпісання фальшывых дакументаў у актавыя кнігі пачалася пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 г. Масавая падача зямлянамі на актыкацыю разнастайных родавых папер фіксуецца ўжо са жніўня 1793 г.⁹ Большасць гэтых дакументаў была фальсіфікатамі і ўяўляла сабой наданы ад імя каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх на вялікія зямельныя комплексы, як правіла, староствы. Некаторыя з гэтых падробак былі выкананыя вельмі нехайна. Асабліва гэтым адрозніваліся прывілеі нібыта ад імя "загадкавага" караля і вялікага князя Уладзіслава III. Яны пераважна датаваныя першай трэцю XV ст. (калі манархам быў Уладзіслаў II Ягайла), але падканцлерам у іх пазначаны Стэфан Пац, які займаў гэты ўрад у 1635—1640 гг.¹⁰ (гэта значыць, у панаванне Уладзіслава IV Вазы)¹¹.

Некалькі падобных фальсіфікатаў захавалася не ў выглядзе ўпісання ў актавыя кнігі, а як пергаментныя "арыгіналы". Напрыклад, маецца сфальсіфікаваны прывілей Жыгімонта III Вазы Гаўрылу Тарынскаму, Веняміну Пятніцкаму і Адаму Івашкевічу на 10 валок у маёнтку Калуга Смаленскага ваяводства. Дакумент датаваны 15 студзеня 1598 г.¹² І графіка, і занатаваныя ў прывілеі рэаліі не пакідаюць сумненняў, што гэта фальсіфікат. У канцы XVI ст. Смаленшчына не належала Рэчы Паспалітай, і раздаваць там землі Жыгімонт III не мог. Таксама ў тэксце згадваецца ваяводзіч смаленскі Міхаіл Паска, але ніводнага ваяводы (нават тытулярнага) з такім прозвішчам у Смаленску не было¹³. Паводле метрыкі ВКЛ, Жыгімонт III 11—20 студзеня 1598 г. знаходзіўся ў Варшаве, у той жа час як датаваны 15 студзеня прывілей нібыта быў выдадзены ў Львове¹⁴. Нарэшце, пісарам у дакуменце пазначаны Габрыэль Война, але ён у 1598 г. ужо быў падканцлерам¹⁵.

Усе тры адрасаты прывілея мелі прозвішчы, распаўсюджаныя сярод слуцкіх зямлян на канец XVIII ст. Тарынскія пераважна пражывалі ў засценках Залесе (Пагосцкі двор) і Клешава (Баславіцкі двор), Івашкевічы — у тым жа Залесі, а таксама ў засценку Трасцянец (Пагосцкі двор), а Пятніцкія (Пятніцы) — у засценках Лаўравічы (Старчыцкі двор) і Клешава¹⁶. Але

ў 1790-я гг. непасрэднымі трымальнікамі дакумента з'яўляліся толькі Пятніцкія, якія падавалі яго на актыкацыю ў 1793 г. у Слуцкараэцкі земскі суд. Род Пятніцкіх (да сярэдзіны XVIII ст. пераважнай была іншая форма прозвішча — Пятніцы) знаходзіўся на зямлянскай (баярскай) службе ў Слуцкім княстве з сярэдзіны XVI ст. і ніяк не быў звязаны са Смаленскім ваяводствам. Прынамсі, слуцкі баярын Мікіта Пятніца яшчэ ў 1573 г. атрымаў ад князя Юрыя II Алелькавіча ўрочышча Лаўраўскае¹⁷. На дадзены момант не ўяўляецца магчымым вызначыць, калі быў створаны гэты фальсіфікат — непасрэдна ў 1790-я гг. ці раней. Маюцца звесткі пра яго ўпісанне яшчэ ў першай палове XVIII ст. у актавыя кнігі Мінскага і Слуцкага гродскіх судаў¹⁸, але ім (асабліва ў дачыненні да актыкацыі ў Мінску) нельга давяраць.

Мэта стварэння прывілея былі даволі празрыстая — пацвердзіць шляхецага паходжанне зямлян Пятніц (Пятніцкіх), Тарынскіх і Івашкевічаў. У дакуменце іх продкі пазначаны як "оуружоніе" (высакародныя). Гэтую ж задачу ён выконваў у 1790-я гг. Аднак падчас "разбору шляхты" ў першай палове XIX ст. Пятніцкім (яны адзіныя выкарыстоўвалі гэты прывілей у якасці доказу) ён ужо не дапамог — зацвярджэнне ў дваранстве яны не атрымалі¹⁹.

У некаторых выпадках сфальсіфікаваныя дакументы былі фактычна адзінай падставой для пацвярджэння даволі сумнеўнага шляхецтва. Так, Крэпскія, якія жылі напрыканцы XVIII ст. у вёсцы Рымашы і засценку Забалацце на зямлянскіх надзелах і плацілі чынш (для зямлян ён называўся "паконшчынай") у радзівілаўскі скарб²⁰, па інвентарах Капыльскага княства фіксуецца з прозвішчам у форме "Крэпкія" і "Крапінскія" (другі варыянт упершыню пазначаны ў інвентары ад 1759 г., затым стаў пераважным), пры гэтым у 1638, 1641, 1665, 1669 і 1690 гг. яны паказаны асаднымі сялянамі. Упершыню як баяры²¹ будучыя Крэпскія згадваюцца ў інвентары ад 1734 г., а зямлянамі яны называюцца з 1759 г. У другой палове XVIII ст. яны ўжо несумненна неслі ваенную службу на карысць Радзівілаў, бо ў 1759 і 1780 гг. Стэфан Крапінскі названы капралам²². Такое позняе дасягненне зямлянскага статусу паўплывала на наяўнасць у Крапінскіх дакументаў, якія маглі пацвердзіць іх новы статус. Таму ў 1790-я гг. яны падалі на актыкацыю ў Навагрудскі зямлянскі і Слуцкараэцкі земскі суды два дакументы — за 1673 і 1674 гг. (у выпісах з Ружанскага гродскага суда), з якіх вынікала, што іх продкамі былі ружанскі гродскі пісар Якуб і яго сын Войцех (Альберт), якія валодалі маёнткамі ў Астраленкаўскім павеце Ломжынскай зямлі Мазавецкага ваяводства. Пры гэтым калі ў больш ранняй актыкацыі ў навагрудскім судзе прозвішча іх меркаваных продкаў перадавалася як "Крэмпскі" ("Krepiski"), то ў наступнай актыкацыі яно ўжо гучала больш падобна да сапраўднай формы прозвішча капыльскіх зямлян — "Крэпскі" ("Krepiski")²³. У выніку замест адпаведных форм уласнага прозвішча ("Крэпкі", "Крапінскі") род пачаў ужываць узятую ад мазавецкай шляхты форму "Крэпскі".

Інфармацыя пра гродскага пісара Якуба Крэмпскага стала вядомай капільскім Крапінскім (або тым, хто ствараў дакументы аб іх шляхецтве) з гербоўніка Каспара Нясецкага²⁴, але цяжка вызначыць, ці былі пададзеныя імі дакументы за 1673—1674 гг. сапраўднымі, а калі і былі, то якім чынам яны трапілі на Случчыну. Не падлягае сумненню, аднак, тое, што да капільскіх Крапінскіх-Крэпскіх Якуб Крэмпскі і яго сыны не мелі ніякага дачынення²⁵.

Калі надышоў час у наступны раз падаваць доказы дваранства (перад павятовымі маршалкамі ў 1797 г.), капільскія Крэпскія далі яшчэ дакумент, які павінен быў пацвярджаць іх даўні зямлянскі статус, — сфальсіфікаваны прывілей 5 чэрвеня 1694 г. нібыта ад падканцлера ВКЛ Караля Станіслава Радзівіла Войцеху і Міхалу Крэпскім на 5 валок на зямлянскім праве ў засценку Аношкі²⁶. Нягледзячы на тое, што Аношкі размяшчаліся побач з Рымашамі, ніякіх сведчанняў пра трыманне зямель у засценку Крэпскімі няма²⁷. Яшчэ праз пэўны час — у 1802 г. — увесь гэты комплекс сумнеўных дакументаў быў паспяхова пададзены Крэпскімі (былымі Крапінскімі) у Мінскі дваранскі дэпутацкі сход, пастановай якога яны былі прызнаныя ў правах дваранства²⁸.

Але калі пасля падаўлення паўстання 1830—1831 гг. расійскія ўлады актывізавалі працэс "разбору шляхты" і ўскладнілі ўмовы пацвярджэння дваранства, гэтых доказаў стала не хапаць. У выніку ў 1837 г. Крэпскія²⁹ падавалі новыя несапраўдныя акты, сярод якіх вылучаюцца дакументы ад 23 снежня 1718 г. аб адстаўцы Міхала Якубавіча Крэпскага ў чыне капітана войска ВКЛ, ад 8 мая 1721 г. аб падзеле маёмасці Міхалам і яго братам Войцехам і ад 2 жніўня 1787 г. аб продажы сваіх уладанняў у Мазовіі³⁰. Не ўяўляецца магчымым вызначыць, ці гэтыя выкананыя падобнымі почыркамі фальсіфікаты паўсталі ў Слуцку ці былі зробленыя ўжо ў Мінску. Аднак такога кшталту доказы не пераканалі Дэпартамент Герольды пры Сенаце, і ў 1840 г. роду было адмоўлена ў правах дваранства. Тады Крэпскія выкарысталі ўжо безумоўна "мінскія" фальшыўкі, у 1841 г. яны падалі ў выпісах з Мінскага земскага і Браслаўскага гродскага судоў дакументы аб атрыманні, перадачы ў спадчыну і продажы маёнтка Хацянава Мінскага ваяводства з 9 сялянскімі дымамі, што ў выніку дазволіла ім атрымаць зацвярджэнне ў дваранстве ў 1855 г.³¹. Тое, што пададзеныя ў 1837 г. дакументы былі прадстаўленыя не ў традыцыйных для мінскіх фальсіфікатараў выпісах з мінскіх, браслаўскіх і ашмянскіх судоў³² (той жа дакумент ад 1787 г. нібыта паходзіў з Мазавецкага земскага суда), можа ўскосна сведчыць, што яны таксама справа рук падробшчыкаў са Слуцка.

Новая хваля падачы ў Мінскі дваранскі дэпутацкі сход фальсіфікатаў, зробленых у Слуцкім павеце, прыпадае на 1820-я — першую палову 1830-х гг. Створаныя ў гэты час дакументы мелі падобную структуру. Адным з самых распаўсюджаных відаў несапраўдных дакументаў у гэты час сталі квіты аб аплаце падымнага. У Рэчы Паспалітай існавала практыка

перапісу зямельных уладанняў у паветах і ваяводствах. Вынікі перапісу афармляліся ў выглядзе тарыфаў (рээстраў) падымнага падатку³³, а землеўласнікам выдаваліся квіты з пазначэннем колькасці дымоў у іх гаспадарцы. Такія дакументы з'яўляліся карыснымі для доказу дваранства падчас "разбору шляхты", таму што пацвярджалі факт наяўнасці ў продкаў роду зямельнай уласнасці. Іншая справа, што большасць шляхты належала да найдрабнейшых землеўласнікаў, якія мелі некалькіх падданных або наогул іх не мелі (у такіх выпадках у рээстры пазначалася, што яны валодалі адным дымам)³⁴. Варта дадаць, што змяне, якія пражывалі на магнацкіх землях, у павятовыя і ваяводскія рээстры падымнага наогул не ўключаліся. Гэтыя акалічнасці, аднак, не перашкаджалі ў пачатку XIX ст. актыўна звяртацца да фабрыкацый квітаў аб аплаце падымнага.

Паказальна, што ў такога кшталту падрабках продкі родаў выстаўляліся сярэднезаможнымі шляхціцамі з істотнай колькасцю прыгонных. Так, у 1825 г. былі пададзеныя дакументы на доказ дваранства родам Жаўрыдаў (Жоўрыдаў). Яны гістарычна належалі да зямлян Слуцкага княства, іх радавым гняздом з'яўлялася вёска Вужа ў маёнтку Грозава, дзе яны яшчэ як панцырныя баяры фіксуецца ўжо ў 1565 г. У XVII—XVIII стст. прысутнасць іх у шэрагах паўнапраўнай навагрудскай павятовай шляхты была мінімальнай. Бадай што адзіным прадстаўніком роду, які здолеў зрабіць адносна неблагую кар'еру, з'яўляўся Мікалай Жаўрыд, які ў 1663 г. быў прызначаны возным Навагрудскага ваяводства і адначасова выконваў такія ж абавязкі ў Слуцкім княстве Радзівілаў. Сапраўдныя доказы Жаўрыдаў абмяжоўваліся разнастайнымі дакументамі на невялікія кавалкі зямлянскіх надзеяў у Слуцкім княстве³⁵. Але, паводле пададзенага ў 1825 г. квіта, Жаўрыды ў 1651 г. трымалі ў заставе 24 дымы ў маёнтку Строчава Навагрудскага ваяводства³⁶. Самы ранні вядомы навагрудскі рээстр падымнага датуецца 1690 г.³⁷, таму па ім гэтыя звесткі правярыць немагчыма. Тым не менш іх несапраўднасць выяўляецца на падставе іншых радавых дакументаў Жаўрыдаў. У 1669 г. яны вялі ў Слуцкім замкавым судзе працэс аб пацвярджэнні шляхецкай годнасці³⁸. Адным з доказаў у ім з'яўлялася застаўное права ад рэчыцкага земскага пісара Самуэля Вінкі, але не на 24 дымы, а ўсяго толькі на 2 валокі (верагодна, без сялян) у маёнтку Строчава. Менавіта гэтая інфармацыя і стала асновай для фальсіфікацыі XIX ст.

У 1826 г. у якасці доказу шляхецкага паходжання ў Мінскі дваранскі дэпутацкі сход быў пададзены яшчэ адзін відавочна сфальсіфікаваны квіт. Ён тычыўся дробнашляхецкага роду Лойкаў, якія пражывалі ў засценку Вошкаты побач з Капылём. У датаваным 1679 г. квіце сцвярджалася, што іх продкаў скарбнік нурскі Ян Лойка-Рандзясёўскі плаціў падатак з 15 сялянскіх дымоў (спадчыннага маёнтка Рандзясёў) у Падляшскім ваяводстве³⁹. Несапраўднасць дакумента выяўляецца ў яго змесце. У квіце адзначана, што падымнае збіралася ў адпаведнасці з пастано-

вай Варшаўскага сойма 1679 г., але ў 1678—1679 гг. сойм праходзіў у Гродне. Таксама сярод выдаўцоў квіта пазначаны драгічынскі земскі пісар Войцех Лужэцкі і драгічынскі скарбнік Войцех Буяльскі. Але абодва яны на такіх урадах невядомыя, больш за тое, земскім пісарам у 1679 г. з'яўляўся Самуэль Краснадэмбскі⁴⁰.

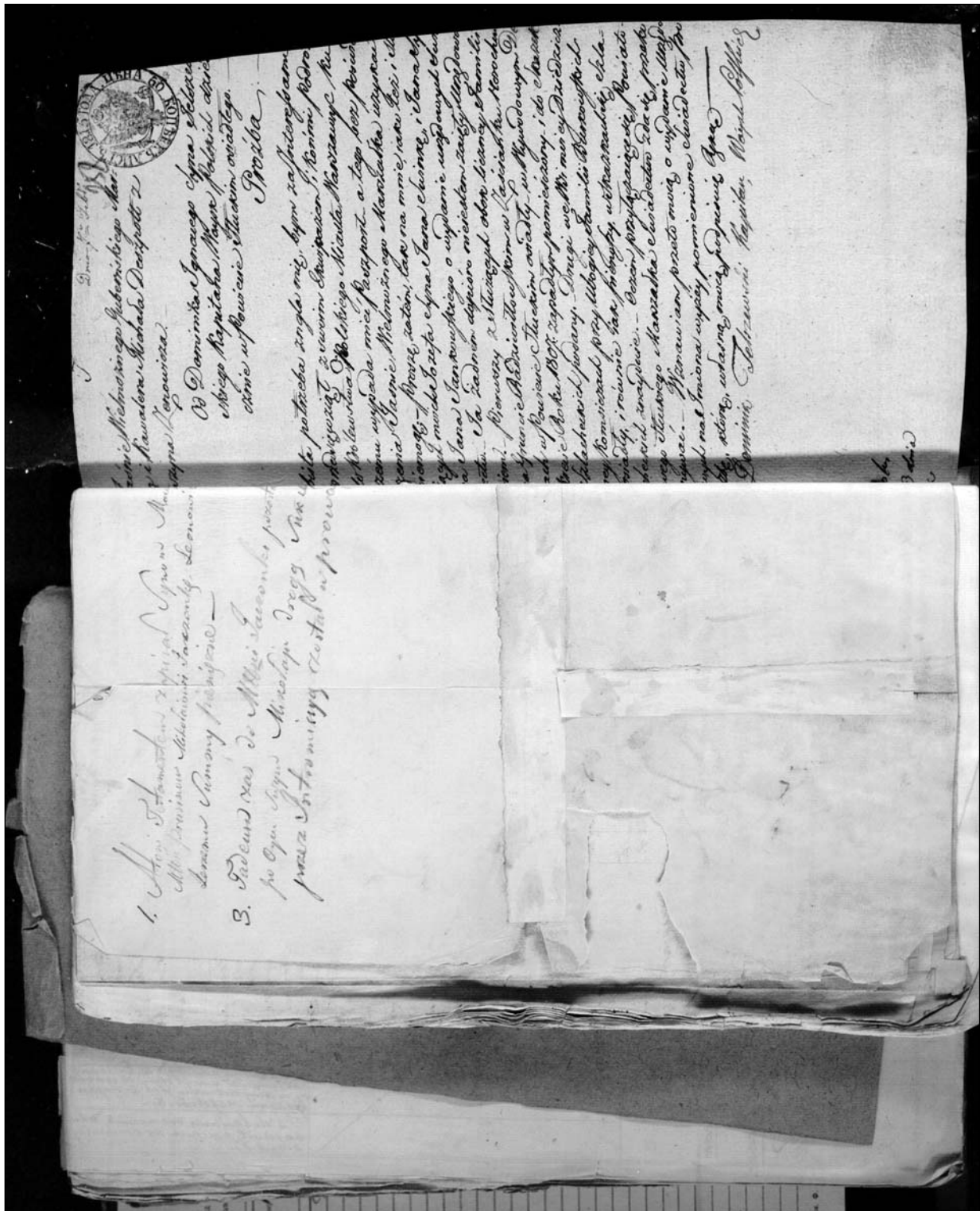
Зям'яне Смольскія, якія ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. пераважна пражывалі ў засценках Радкава і Млынкі⁴¹, таксама скарысталіся фіктыўным квітам аб аплаце падымнага. Неабходна адзначыць, што ўвесь іх архіў складаўся з двух дакументаў за сярэдзіну XVII ст. аб набыцці і абмене зямель у тым жа Радкаве⁴². Таму ў 1832 г. яны падалі ў дваранскі сход фальшывы квіт аб аплаце ў 1686 г. падымнага з маёнтка Смольчыцы Навагрудскага ваяводства з 46 падданымі⁴³. У гэтым выпадку ў несапраўднасці квіта лёгка пераканацца на падставе рэестра падымнага ад 1690 г. У ім Смольскія наогул не згадваліся як землеўласнікі, а Смольчыцы адносіліся да вотчынных валоданняў вендэнскага стольніка Базыля Вольскага (пры гэтым маёнтка складаўся толькі з 2 ці 3 дымоў і 46 прыгонных у ім не мелася)⁴⁴.

Яшчэ адной характэрнай рысай дзейнасці слупкіх фальсіфікатараў у 1820—1830-я гг. з'яўлялася падробка дакументаў, якія нібыта былі актыкаваныя на пасяджэннях Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала ВКЛ. Сапраўдныя актавыя кнігі гэтага суда згарэлі ў Навагрудку падчас пажару ў 1765 г., таму не мелася магчымасці праверыць аўтэнтычнасць выпісаў. Тыя ж Смольскія ў 1832 г. у выпісе з кнігі Навагрудскай кадэнцыі падалі прадажнае права за 1696 г. ад Пятра і Базыля Смольскіх іх брату Крыштафу на вышэйзгаданы маёнтка Смольчыцы (на гэты раз з 10 сялянскімі дымамі). Гэты фальсіфікат, апрача пацвярджэння маёмаснага статусу, мусіў тлумачыць, чаму Смольскія пазней апынуліся сярод слупкіх зямлян. У ім сцвярджалася, што Пётр і Базыль "*панам бацькам былі накіраваны ў харугву ясна асвяцонага князя Багуслава Радзівіла, канюшага Вялікага Княства Літоўскага, і на ўмовах ваеннай службы ўзялі добрыя землі і прызвычаліся да тамтэйшых месцаў каля Слуцка*"⁴⁵. Але з пададзеных самімі ж Смольскімі дакументаў вынікае, што іх продкі жылі ў Слуцкім княстве яшчэ ў сярэдзіне XVII ст., а не перасяліліся туды ў канцы стагоддзя. Апрача таго, ва ўступе да дакумента назва дзяржавы перададзеная ў варыянце, які фактычна ўзнаўляе вымаўленне, уласцівае гутарковай беларускай мове, — "*u Wialikim Kniastwie Litowskim*" (дакумент маецца ў лацінскай транслітацыі). Зразумела, што ў пісьмовай старабеларускай мове XVII ст. выраз перадаваўся бы інакш — "*у Великом Князстве Литовском*". Нарэшце, у 1696 г. з-за смерці Яна III Сабескага пасяджэнні Трыбунала ў Навагрудку наогул не адбыліся⁴⁶.

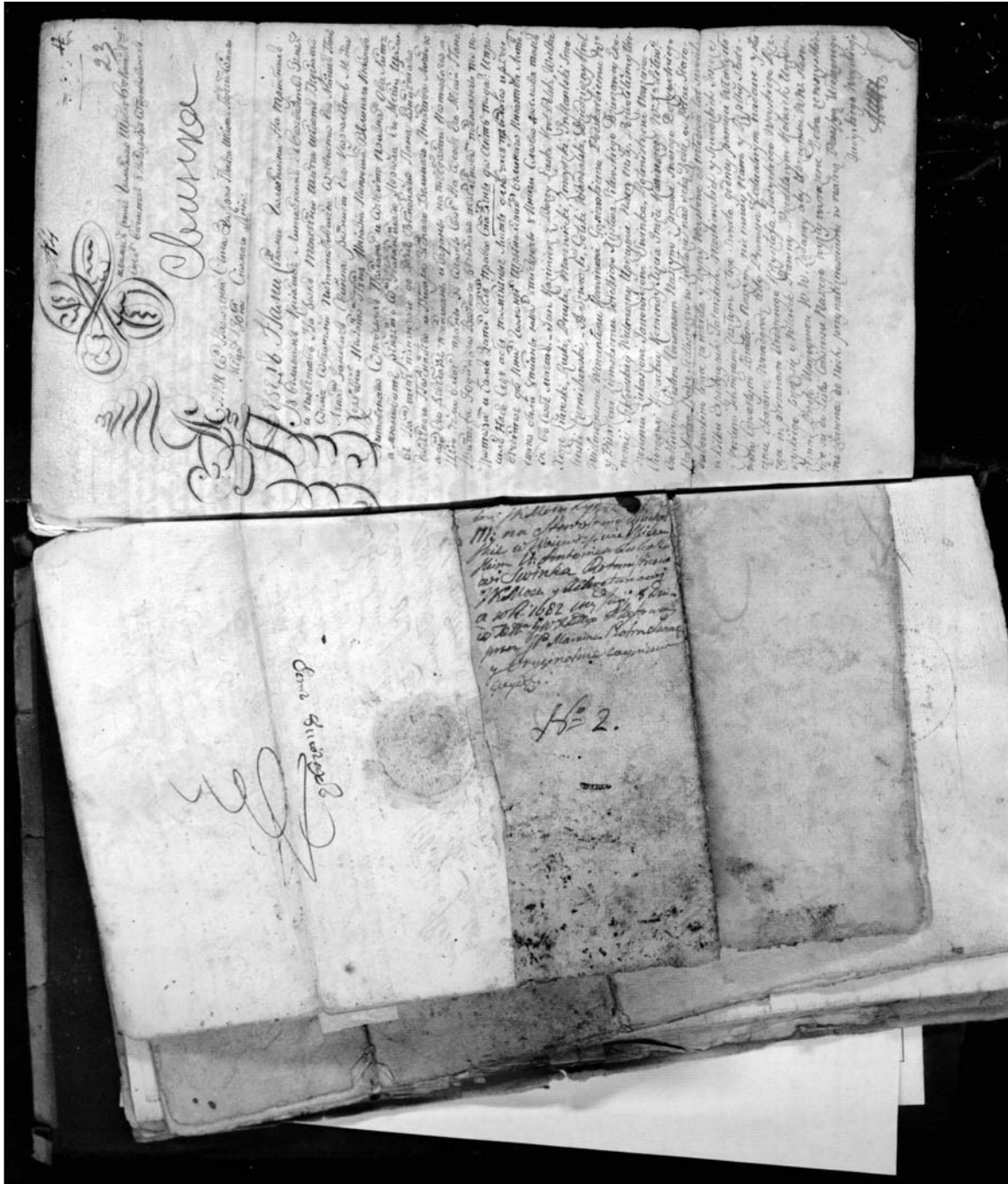
Несапраўдны выпіс з актавых кніг Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала быў выкарыстаны ў 1823 г. і родам Сцяпураў. Дадзены род у XVII—XVIII стст. пераважна пражываў у засценку Міжлесце

(інакш Сцяпуры) у маёнтку Цімкавічы і яшчэ ў сярэдзіне XVIII ст. не дасягнуў нават зямлянскага статусу — выконваў баярскую павіннасць (яна заключалася ў дастаўцы лістоў на адлегласць у 30 міль)⁴⁷. Зразумела, што ў такім выпадку ніякіх дакументаў на шляхецтва род не меў. Іншая справа, што ўжо ў XVIII ст. галіна роду, якая таксама выкарыстоўвала прозвішча ў форме "Сцепурынскі", здолела выбіцца ў давераныя службоўцы клецкай лініі Радзівілаў⁴⁸. Менавіта яны (у асобе дастаткова важнага чыноўніка — адміністратара маёнткаў князя Дамініка Радзівіла ў Віленскім, Ковенскім, Упіцкім і Расіенскім паветах, рэгента камісіі аб даўгах князёў Агінскіх Ігната Сцяпуры) атрымалі прызнанне ў шляхецкай годнасці ў Мінскім дваранскім дэпутацкім сходзе ў 1810 г.⁴⁹. У 1823 г. крэўную сувязь з імі імкнуліся давесці менш заможныя Сцяпуры, якія на той момант арандавалі зямлю ў засценках Сцяпуры і Кацельнікі, а таксама ў вёсцы Булатнікі⁵⁰. Для гэтага ім патрабавалася вывесці сваё паходжанне ад члена роду, паказанага ў радаводзе ў 1810 г. Дзеля гэтай мэты, сярод іншага, быў пададзены дзельчы акт 1 мая 1736 г., актыкаваны ў Галоўным Трыбунале ВКЛ Навагрудскай кадэнцыі, якім продкі менш заможнай галіны Гальяш, Стэфан і Юрый дзялілі маёнтка, што дастаўся ім ад "уяўнага" бацькі — паказанага ў радаводзе ад 1810 г. Базыля Сцяпуры⁵¹. Але датай актыкацыі ў выпісе пазначана 10 верасня 1736 г., а ў гэты час Навагрудская кадэнцыя Трыбунала яшчэ нават не пачала працу⁵².

Яшчэ адным відам падробак слупкіх фальсіфікатараў былі выпісы з Навагрудскага земскага суда, дакументацыя якога таксама згарэла ў пажары 1765 г.⁵³. Так, Смольскія ў 1832 г. падалі тастамент Яна Смольскага ў выпісе з гэтага суда ад 4 кастрычніка 1762 г. Дадзены дакумент быў патрэбны, каб паказаць, што продак роду нёс ваенную службу — Ян названы ў ім харужым. Але ў гэтым выпадку стваральнікаў падробкі падвяло недастатковае веданне рэалій XVIII ст. У прэамбуле дакумента сцвярджаецца, што ён актыкаваны перад чатырма земскімі суддзямі, але такой колькасці членаў земскага суда не магло быць у 1762 г., бо адпаведная рэформа была праведзена толькі ў 1764 г. пры Станіславе Аўгусте Панятоўскім⁵⁴. Тую ж хібу дапусцілі фальсіфікатары, калі падраблялі тастамент продка Зянковічаў — Дамініка — ад 10 сакавіка 1754 г. Дакумент нібыта быў актыкаваны ў Навагрудскім земскім судзе 10 чэрвеня 1755 г., але ў ім таксама пазначаныя чатыры суддзі. Дадзены дакумент павінен быў быць доказам таго, што сам Дамінік, а таксама яго дзед і бацька неслі ваенную службу і валодалі маёнткам. Як і ў выпадку Смольскіх, не абышлося без маляўнічых уставак. У тастаменце распавядалася пра паступовае збядненне роду, у якім ускосна абвінавачваліся магнаты і адзначалася, што Дамінік пры спробе вярнуць пазыкі, узятыя панамі ў яго бацькі, "*ад яснавельможных павераных збіты, за дзверы выпхнуты, а да саміх іх мосці князёў цяпер цяжка [прабіцца], не тое, што раней, калі да старых князёў можна было кожнаму шляхціцу смела прый-*

Узор почырка Дамініка Цяльшэўскага.

Фальсіфікат. Рэскрыпт Яна II Казіміра ад 10 верасня 1657 г. аб дазволе на перадачу ротмістрам казацкай харугвы Лукашам Свінкам маёнтка Седлішча Старадубскага павета рэчыцкаму войскаму Крыштафу Юдыцкаму.

сці і пра свае справы паразмаўляць і паскардзіцца, а цяпер ужо некалькі гадоў на скаргі вельмі коротка адказваюць”⁵⁵. Зянковічы падалі дакументы ў дваранскі сход у 1821 г.⁵⁶, а ў 1824 г. атрымалі пастанову і, што было вялікай рэдкасцю, толькі на падставе падробак, створаных слуцкімі майстрамі, у 1830 г. былі зацверджаныя Сенатам у дваранстве. Адзначым, што іх дакументы не вызначаліся паўнатай на фоне іншых. Верагодна, такое адносна лёгкае зацверджанне было абумоўлена тым, што Зянковічы паспелі падаць дакументы на разгляд Герольды да ўскладнення правіл доказу дваранства ў 1831 г.⁵⁷.

Яшчэ адзін род — Пантусы (Пантусовічы) вядомы ў шэрагах ваенна-служылага саслоўя Навагрудчыны з канца XV ст. У першай трэці XVI ст. яны былі сакольнікамі Навагрудскага замка, але ўжо ў попісе ВКЛ 1567 г. пазначаны ў шэрагах паўнапраўнай павятовай шляхты⁵⁸. Адзін з прадстаўнікоў роду — Сасін Андрэвіч пабраўся шлюбам з дачкой вышэйзгаданага Мікіты Пятніцы і разам з ім атрымаў у 1573 г. урочышча Лаўраўскае ў Слуцкім княстве, такім чынам трапіўшы ў склад слуцкіх зямлян. У далейшым на месцы ўрочышча ўтварыўся засценак Лаўравічы (інакш Пятніцы). У ім, а таксама ў суседняй вёсцы Чапліцы большасць Пантусаў пражывала да канца XVIII ст.⁵⁹. Аднак частка роду ў канцы XVII ст. вярнулася ў склад навагрудскай павятовай шляхты і на працягу наступнага стагоддзя валодала невялікімі маёнткамі — Цапра, Праходы і Валожычы⁶⁰. Цікава, што зямлянская і шляхецкая галіны роду адрозніваліся таксама веравызнаннем: лаўравіцкія Пантусы былі праваслаўнымі, а іх больш заможныя родзічы — католікамі і ўніятамі⁶¹. Гэтыя дзве галіны ў 1802 г. супольна падалі дакументы ў Мінскі дваранскі дэпутацкі сход, але ў радаводзе выразна адасабляліся. Пры новай падачы доказаў на шляхецтва ў 1833 г. стала зразумела, што лаўравіцкая галіна Пантусаў зусім не мела дакументаў аб вотчынным валоданні зямлёй. Для вырашэння гэтай праблемы ўсе Пантусы былі выведзены ад агульнага продка Леана, які напрыканцы XVII ст. набыў маёнтак у Цапры, а для падмацавання гэтага быў прадастаўлены сфальсіфікаваны тастамент яго ўяўнага сына Самуэля Канстанціна ад 1744 г. (у псеўдавыпісе з Навагрудскага зямскага суда), у якім апісваліся радавыя ўладанні (фіктыўныя), а таксама тлумачылася розніца ў веравызнанні прадстаўнікоў роду. Быццам бы брат Самуэля Канстанціна Антоні Парфіры “адступіў ад рэлігіі сваёй”, перайшоў у праваслаўе і намовіў на гэта сваіх пляменнікаў⁶² (насамрэч усё было наадварот — Пантусы ў Лаўравічах былі праваслаўнымі, а перасяленцы ў Цапру прынялі каталіцызм ці ўніяцтва).

Дадзены дакумент — высокаякасная фальшыўка з вялікай колькасцю рэалій, запазычаных пераважна з сапраўдных дакументаў роду. Але гэта відавочны фальсіфікат, бо ў якасці пісара ў ім пазначаны Стэфан Міхал Гарабурда, якога ў 1744 г. не было ўжо ў жывых (памёр да 12 лютага 1738 г.)⁶³.

Зямлянам, якія ў XVII—XVIII стст. трымалі зямлю на ўмовах ваеннай службы або аплаты паконшчы-

ны (чыншу) князям Радзівілам і не валодалі ўласнымі маёнткамі, падробленыя дакументы былі неабходныя па зразумелых прычынах. Як паказана вышэй, яны стваралі ўяўленне, што іх продкі нібыта валодалі пэўнымі зямельнымі комплексамі. Але да фальсіфікатаў звярталася і тая частка слуцкай шляхты, якая ўжо ў XVIII ст. здолела набыць зямлю. Яшчэ ў сярэдзіне XVIII ст. адна з галін роду Пятніцкіх набыла зямлю ў ваколіцы Востраў-Барок (інакш Макавішча), працягвалі яны валодаць невялікім маёнткам і ў першай трэці XIX ст. Адзін з прадстаўнікоў роду (Вінцэнт Станіслававіч) нават распачаў чыноўніцкую кар’еру — у 1837 г. ён з’яўляўся канцылярыстам Слуцкага зямскага суда⁶⁴. Але пададзеныя Пятніцкімі ў 1802 г. у Мінскі дваранскі дэпутацкі сход дакументы фактычна абмяжоўваліся перыядам другой паловы XVIII ст. і былі недастатковымі для зацвярджэння іх у дваранстве. Таму ў 1837 г. той самы канцылярыст Вінцэнт Пятніцкі падаў новыя доказы, з якіх вынікала, што пачынальнік роду Леан Пятніцкі ў 1683 г. атрымаў прывілей ад Яна III Сабескага на чын маёра палка лёгкай кавалерыі войск ВКЛ (за адвагу ў Венскай бітве 1683 г.), а яго сын Рыгор да 1715 г. валодаў маёнткам Карачоўшчына Навагрудскага ваяводства з 10 падданымі. Абодва дакументы былі прадстаўлены ў выпісах з актаў Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала⁶⁵. Пры гэтым прывілей Яна III Сабескага быў нібыта актыкаваны ў 1709 г., але ў гэтым годзе па прычыне ваенных дзеянняў пасяджэнні Трыбунала ў Навагрудку не праводзіліся⁶⁶. Насамрэч у канцы XVIII — пачатку XIX ст. Пятніцкія не валодалі маёнткамі ў Навагрудскім ваяводстве, а маёнтак Карачоўшчына належаў Крукоўскім (якім Рыгор Пятніцкі ў 1715 г. нібыта перадаў яго) яшчэ ў 1690 г.⁶⁷.

На дадзены момант не атрымалася высветліць большасць постацяў слуцкіх фальсіфікатараў. Большменш упэўнена фальсіфікатарская дзейнасць пацвярджаецца толькі ў выпадку Дамініка Ігнатавіча Цяльшэўскага. Дакументальна засведчаны яго ўдзел у вырабе ў пачатку XIX ст. фальшывых прывілеяў на вольнае паходжанне сялянаў вёскі Пырашава Ігуменскага павета, у выніку чаго тры сялянскія роды (Глінскія, Рудакоўскія і Адамовічы) здолелі выйсці з-пад прыгоннай залежнасці ад князёў Радзівілаў⁶⁸. У 1808 г. радзівілаўскі павераны Вінцэнт Кляшчэўскі адкрыта абвінаваціў Дамініка Цяльшэўскага ў падробцы (разам з нейкім Лукашэвічам, “які называўся *бе харужым польскіх войск*”). Пачаўся разбор справы, Д.Цяльшэўскі нават даваў паказанні, але ў выніку пазбег пакарання⁶⁹.

Дамінік Сымон Цяльшэўскі нарадзіўся каля 1771 г., паходзіў з дробнай шляхты (яго бацька навагрудскі ротмістр Ігнат валодаў 8 прыгоннымі ў вёсцы Комсічы Слуцкага павета). Ужо ў 1790-я гг. Дамінік пачаў чыноўніцкую кар’еру (быў рэгентам канцылярыі слуцкага павятовага маршалка), тады ж заняўся прадстаўленнем інтарэсаў слуцкіх шляхціцаў падчас працэдуры доказу дваранства (напрыклад, у 1798 г. ён стаў павераным роду Забродскіх), з 1805 г. з’яўляўся каморнікам

Слуцкага павета, у 1810-я гг. займаў пасаду сакратара ваеннай камісіі Слуцкага павета. Апрача таго, у пачатку XIX ст. Д. Цяльшэўскі займаўся ўпарадкаваннем родавага архіва шляхецкага роду Кандратовічаў⁷⁰. Усе гэтыя акалічнасці рабілі з Дамініка чалавека, дасведчанага ў дакументацыі, у тым ліку перыяду Рэчы Паспалітай⁷¹.

Да аўтарства Дамініка Цяльшэўскага можна з вялікай упэўненасцю аднесці адзін з дакументаў, які для доказу шляхецтва ў 1835 г. падаў у Мінскі дваранскі дэпутацкі сход бабруйскі каморнік Юзаф Янавіч Свінка. Род Свінкаў належаў да старадаўніх слцкіх зямлян, якія ўжо па стане на 1600 г. знаходзіліся пад юрысдыкцыяй Іванскага двара Слуцкага княства⁷². Але, паводле пададзеных Юзафам Свінкам дакументаў, яго продкі былі афіцэрамі ў войску ВКЛ, атрымлівалі дзяржаўныя пасады (а менавіта ў 1686 г. Давід Свінка быў прызначаны чарнігаўскім стражнікам, намінацыя апісвалася як узнагарода за адвагу, праяўленую ў Венскай бітве 1683 г.), валодалі маёнткамі з прыгоннымі⁷³. Пры гэтым выпіс з кніг Галоўнага Трыбунала Навагрудскай кадэнцыі рэскрыпту Яна II Казіміра ад 10 верасня 1657 г.⁷⁴ аб дазvole на перадачу ротмістрам казацкай харугвы Лукашам Янавічам Свінкам маёнтка Седлішча Старадубскага павета войскаму рэчыцкаму Крыштафу Юдыцкаму⁷⁵ напісаныя той жа рукой, што і сфабрыкаваныя Д.Цяльшэўскім прывілеі сялянам вёскі Пырашава. Аднак астатнія дакументы Свінкаў напісаныя іншым почыркам, што сведчыць аб тым, што ў Слуцку ў той час дзейнічала некалькі фальсіфікатараў, якія, верагодна, складалі адну групу. Усе пададзеныя ў 1835 г. дакументы Свінкаў (які згаданыя вышэй акты Смольскіх, Сцяпураў і Пятніцкіх) маюць агульныя рысы: яны нібыта ўзятыя з кніг Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала і змяшчаюць "беларусізаваны" варыянт напісання назвы дзяржавы — "w Wielikim Kniastwie Litowskim". Што датычыцца самога падаўцы дакументаў — Юзафа Свінкі, то пра яго вядома няшмат. Ён нарадзіўся каля 1800—1802 г.⁷⁶, выхоўваўся ў сям'і дзядзькі Антонія Дамінікавіча Свінкі (арандатара ў засценку Дошнава Слуцкага павета), а ў 1824 г. быў прызначаны бабруйскім каморнікам⁷⁷. Пры гэтым ён быў непасрэдна звязаны з Дамінікам Цяльшэўскім — у 1817 г. з'яўляўся калегам апошняга⁷⁸. Магчыма, менавіта дзякуючы спрыянню Д.Цяльшэўскага Ю.Свінка і атрымаў пасаду каморніка — такі ж самы ўрад (толькі ў Слуцкім павеце) меў сам Д.Цяльшэўскі⁷⁹.

Тым не менш усе гэтыя фальсіфікаты не дапамаглі Свінкам зацвердзіцца ў расійскім дваранстве. У 1840 г. Дэпартамент Герольдыі адмовіў ім з нагоды недастатковасці доказаў паходжання ад пачынальніка роду і адсутнасці звестак аб часе продажу спадчыннага маёнтка з сялянамі. Тады Ю.Свінка звярнуўся па дапамогу да мінскіх фальсіфікатараў, якія зрабілі для роду Свінкаў комплекс дакументаў аб валоданні маёнткам Краснае Мінскага ваяводства⁸⁰. Цікава, што ад імя Ю.Свінкі дакументы ў дваранскі сход у 1848 г. падаваў Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які, як адзначалася вышэй, таксама займаўся падробкай даку-

ментаў на дваранства. Але і ў гэтым выпадку справа скончылася для Свінкаў няўдачай.

Наяўнасць у Слуцкім павеце вялікай колькасці дробнай шляхты (зямлян), якая пераважна не мела поўнага комплексу дакументаў для пацвярджэння шляхецкай годнасці, стварала спрыяльныя ўмовы для вырабу фальсіфікаваных актаў. Такого кшталту дакументы фабрыкаваліся ўжо ў XVII—XVIII стст., асабліва многа іх было пададзена на ўпісанне ў судовыя актавыя кнігі пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай Імперыі ў XVIII ст. У 1820-я — першай палове 1830-х гг. падробшчыкі, якія дзейнічалі ў Слуцкім павеце, звярталіся да некалькіх відаў несапраўдных дакументаў — квітаў аб аплаце падымнага, выпісаў з кніг Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала ВКЛ і Навагрудскага земскага суда. Аднак дадзеныя фальсіфікаты, як правіла, лёгка вызначаюцца. Іх аўтарам не хапала ведаў аб рэаліях XVII—XVIII стст., таму яны часта дапускалі памылкі ў афармленні і змесце актаў. Пры гэтым амаль заўсёды гэтыя падробкі без сумнення прымаліся на разгляд органамі, якія ажыццяўлялі "разбор шляхты" — губернскім дваранскім дэпутацкім сходам і Дэпартаментам Герольдыі пры Сенаце Расійскай Імперыі. Аднак Герольдыя ў абсалютнай большасці выпадкаў прызнавала слцкія фальсіфікаты недастатковымі для зацвярджэння ў дваранстве, і тады слцкая шляхта мусіла звяртацца да мінскіх падробшчыкаў, якія лепш арыентаваліся ў правілах доказу дваранства.

¹ Sikorska-Kulesza J. Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku. Warszawa, 1995. S. 17—23, 26—44; Дамарад А.А. Інтэграцыя шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі: дыс. ... кандыдата гістарычных навук. Мінск, 2007. С. 81—95; Макарэвіч В.С. Дробная шляхта Беларусі ў 30—60-я гг. XIX ст.: склад і эвалюцыя сацыяльна-эканамічнага становішча: дыс. ... кандыдата гістарычных навук. Мінск, 2008. С. 53—62; Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793—1914). Москва, 2011. С. 377—399.

² У адпаведнасці з Даравальнай граматай дваранства Кацярыны II ад 1785 г., доказам дваранскай годнасці з'яўлялася валоданне маёнткамі з падданымі ці нясенне продкамі роду грамадзянскай або ваеннай службы (Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Т. 22. Санкт-Петербург, 1830. С. 354—355).

³ Макарэвіч В. "Антыразбор" шляхты: падробкі дакументаў і нелегальныя набілітацыі ў Беларусі ў XIX ст. // Arche. 2008. № 11. С. 225—229; Макарэвіч В. Фальсіфікаванне дваранскіх дакументаў у беларуска-літоўскіх губернях Расійскай імперыі (30—70-я гг. XIX ст.) // Беларусь, Капыльшчына і Эдвард Вайніловіч: матэрыялы навук.-практ. канф. (г. Капыль, 14 лістапада 2015 г.). Мінск, 2016. С. 120—124; Янушкевіч Я.Я. Зямля кенатафаў. Мінск, 2009. С. 69—72; Дрозд Д. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і падробка пятака // Наша Ніва. 2014. № 44. 26 лістапада. С. 14; Урублеўскі В.В. Архівісты Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу (частка II, літары Г — З) // Архіварыус. Вып. 9. Мінск, 2011. С. 236-237; Dworzaczek W. Genealogia. Warszawa, 1959. S. 83-84; Денисов В.Н. К истории одной неопубликованной руко-

писи // Книга в Белоруссии. Минск, 1988. С. 123—140.

⁴ Забела Т.І. Панская гаспадарка на Беларусі ў другой палавіне XVIII веку і быт падданага сялянства. Менск, 1928. С. 119—120; Грицкевич А.П. Хозяйственное и правовое положение военно-служилого населения в Слуцком княжестве в XVI—XVIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1962 г. Минск, 1964. С. 245—246; Sienkiewicz W. Szlachta zależna w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVII do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego: maszynopis pracy doktorskiej. Warszawa, 1982. S. 18, 29, 53—55, 77—79; Шаланда А.І. "Пад харугвай Мірскага замка": прыватнае войска апошняга Іллініча // Род Іллінічаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV—XVI стст.: радавод, гербы, уладанні / Р.А.Аляхновіч, С.А.Рыбчонак, А.І.Шаланда. Мінск, 2015. С. 278—285.

⁵ У XVII—XVIII стст. зямляне не раз спрабавалі пазбавіцца сацыяльна-эканамічнай і прававой залежнасці ад магнатаў і перайсці ў склад паўнапраўнай павятовай шляхты (Sienkiewicz W. Szlachta zależna w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVII do połowy XVIII wieku. S. 84).

⁶ Нойбургскімі маёнткамі называліся землі, якія засталіся пасля згасання мужчынскай лініі біржанскай галіны Радзівілаў (смерць Багуслава Радзівіла ў 1669 г.). У 1688 г. дачка Б.Радзівіла Людвіка Караліна пабралася шлюбам з нойбургскім электарам Карлам Філіпам. У 1720-я гг. барацьбу за іх вялі Сапегі і нясвіжскія Радзівілы, затым Радзівілы і Багуслаў Незабытоўскі (Мацук А. Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717—1763 гг.). Мінск, 2010. С. 103—111).

⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). Ф. 637, воп. 1, спр. 11, арк. 5 і далей; Ф. 1730, воп. 1, спр. 11, арк. 327 і далей; Ф. 1739, воп. 1, спр. 5, арк. 285 і далей.

⁸ НГАБ. Ф. 1739, воп. 1, спр. 5, арк. 302-303; Boniecki A. Roczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV—XVI w. Warszawa, 1883. S. 130—132; Wasilewski T. Kłoczko Maciej // Polski Słownik Biograficzny. Т. 13. Wrocław et al., 1967—1968; S. 48-49; Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy. Kórnik, 2004. S. 89.

⁹ Першымі (23 жніўня 1793 г.) свае дакументы ўпісалі зямляне Бараноўскія (НГАБ. Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 152 — 153 адв.).

¹⁰ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. S. 148.

¹¹ Такія дакументы падавалі згаданыя вышэй Бараноўскія (з датай 18 ліпеня 1432 г.), Васілеўскія (з датай 15 ліпеня 1424 г.), Перагуды (з датай 9 лютага 1407 г.), Хаўсты (з датай 30 лютага 1407 г.!), Некрашэвічы (з датай 2 мая 1447 г.) і іншыя (НГАБ. Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 152 — 152 адв., 162 — 163 адв.). Цікавым з'яўляецца фальсіфікат Васілеўскіх (НГАБ. Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 155 — 155 адв.). Ён датаваны 15 ліпеня 1424 г., дадзены пад Варнай (такім чынам, гэта адсылка да бітвы пад Варнай, у якой у 1444 г. загінуў сапраўдны Уладзіслаў III Варненчык), але падпісаны "пісарам Вялікага Княства Літоўскага" Львом Сапегам (!). Сфальсіфікаваныя прывілеі ад імя вялікіх князёў літоўскіх траплялі ў поле зроку расійскіх улад. Так, у 1851 г. адбывалася следства аб сфальсіфікаваным прывілеі Жыгімонта III ад 1596 г. на Ваўкавыскае староства, нібыта дадзеным продку зямлянскага роду Гаўрыковічаў (Гаўрыкаў) з засценка Клешава Слуцкага павета (НГАБ. Ф. 295, воп.

1, спр. 1111, арк. 1 — 4 адв.; Ф. 319, воп. 2, спр. 643, арк. 3; Гербоўнік беларускай шляхты. Т. 4. Мінск, 2016. С. 293—296).

¹² НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2493, арк. 12 — 12 адв. Ва ўпісанні ў кнігі Слуцкага зямскага суда запісаны кірыліцай год быў расчытаны як 1558 г. (НГАБ. Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 340 адв.).

¹³ Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. Т. 4: Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie, XIV—XVIII wiek. Warszawa, 2003. S. 214—220.

¹⁴ НГАБ. КМФ 18, воп. 1, спр. 83, арк. 280 адв., 281 адв.; Спр. 84, арк. 196.

¹⁵ Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. S. 147. Г. Война быў пісарам у 1585—1589 гг. (Там жа. С. 134.) Але нават калі ўявіць, што ў прывілеі зроблена апіска і ён быў выдадзены ў 1588 г., дакумент усё адно выглядае сумнеўным. Зноўтакі ў студзені 1588 г. Жыгімонт III знаходзіўся ў Кракаве (НГАБ. КМФ 18, воп. 1, спр. 74, арк. 177 адв. — 178). На наданні Тарынскім, Пятніцкім і Івашкевічам Г. Война падпісаны як "Гаврыіль Воина", у той час як той выкарыстоўваў крыху іншую форму імені — "Кгабриэль Воина". (Там жа. Арк. 174.)

¹⁶ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 791, арк. 29 адв. — 30, 49 адв. — 50, 60 — 60 адв.; КМФ 5, воп. 1, спр. 4459, арк. 12-13.

¹⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей — AGAD). Archiwum Radziwiłłów (далей — AR). Dz. 23, t. 159, p. 2, k. 107.

¹⁸ НГАБ. Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 339 адв. — 340.

¹⁹ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2493, арк. 99-100, 107-108, 143.

²⁰ НГАБ. Ф. 160, воп. 1, спр. 16, арк. 180 адв. — 181 адв., 222; Ф. 319, воп. 1, спр. 6, арк. 59 адв. — 63 адв.

²¹ Асноўным абавязкам капільскіх баяр, які паводле інвентара ад 1734 г., адасабляў іх ад зямлян, было выкананне падводнай павіннасці — яны вазілі лісты і грузы ў Слуцк і Сверханскі порт (НГАБ. Ф. 160, воп. 1, спр. 16, арк. 146 адв.).

²² НГАБ. Ф. 27, воп. 6, спр. 1, арк. 30 адв.; Спр. 2, арк. 54 адв. — 57; Спр. 13, арк. 57 — 60 адв.; Ф. 160, воп. 1, спр. 15, арк. 114 адв., 197 адв.; Спр. 16, арк. 47 — 49 адв., 143 адв. — 146 адв., 180 адв. — 181 адв., 222.

²³ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1633, арк. 4 — 5 адв., 9 — 9 адв.; Ф. 1774, воп. 1, спр. 21, арк. 337 — 338 адв.; Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 994 — 995 адв.

²⁴ Niesiecki K. Herbarz polski. Т. 5. Lipsk, 1840. S. 377. Гэта не ўтойвалася самімі Крапінскімі-Крэпскімі — разам з дакументамі яны ўносілі ў актывыя кнігі вытрымкі з гербоўніка К.Нясецкага пра Крэпскіх з Мазовіі і апісанне іх герба "Астоя" (НГАБ. Ф. 1774, воп. 1, спр. 21, арк. 339 — 342 адв.; Ф. 1787, воп. 1, спр. 2, арк. 996 — 997 адв.).

²⁵ Паводле звестак генеалогаў канца XIX — пачатку XX ст., Якуб Крэмпскі меў сыноў Войцеха (які, у сваю чаргу, меў сыноў Войцеха і Пятра), Станіслава і Севярына. Ні яны самі, ні іх нашчадкі са Слуцкай звязаны не былі (Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. Т. 8. Warszawa, 1911. S. 60; Boniecki A. Herbarz polski. Т. 12. Warszawa, 1908. S. 280-281).

²⁶ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1633, арк. 12 — 13 адв.

²⁷ У інвентары 1690 г. Міхал Крэпкі (верагодна, праобраз Міхала Крэпскага — сына гродскага пісара Якуба) пазначаны з надзелам у палову валокі зямлі ў Рымашах. У 1734 г. яго сын Самуэль (Самусь) сядзеў на

3/4 валокі (ужо як баярын) у тых самых Рымашах (НГАБ. Ф. 27, воп. 6, арк. 2, спр. 55 адв.; Ф. 160, воп. 1, спр. 16, арк. 144 адв.).

²⁸ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 31, арк. 801 — 803 адв.

²⁹ На той момант яны ўжо стала замацаваліся ў шэрагах дробнай шляхты Слуцкага павета і, у асноўным, арандавалі зямлю ў засценках побач з Капылём (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1633, арк. 199 — 215 адв.).

³⁰ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1633, арк. 16 — 17 адв., 19 — 19 адв., 34.

³¹ Там жа. Арк. 28 — 33 адв., 38 — 38 адв., 236 — 244 адв.

³² Гербоўнік беларускай шляхты. Т. 3. Мінск, 2014. С. 11.

³³ Козловский П.Г. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в. Минск, 1982. С. 53—61.

³⁴ Паводле падлікаў Паўла Казлоўскага, да найдрабнейшых і дробных уласнікаў у Навагрудскім павеце па стане на 1690 г. належала 89,6% шляхты (Козловский П.Г. Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в. С. 89). Гэта пры тым што аднадымная шляхта ў гэтых разліках не ўлічана наогул. (Там жа. С. 80.)

³⁵ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 32а, арк. 235 — 238 адв.; Ф. 319, воп. 2, спр. 1049, арк. 52-53, 58 — 61 адв., 64 — 69 адв.; AGAD. AR. Dz. 23, t. 159, p. 2, k. 160—163; Sienkiewicz W. Szlachta zależna w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVII do połowy XVIII wieku. Warszawa, 1982. S. 180; Глінскі Я.С. Зямлянская супольнасць вёсак Вужа і Прарокаўшчына Слуцкага княства ў другой палове XVII — першай трэці XIX стст. // Архіварыус. Вып. 15. Мінск, 2017. С. 202—204, 215-216.

³⁶ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 130, арк. 53 адв. — 54.

³⁷ Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogrodzkie 1690 r. Warszawa, 2002.

³⁸ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1049, арк. 47 — 49 адв.

³⁹ Там жа. Спр. 2718, арк. 2 — 2 адв.

⁴⁰ Volumina legum. T. 5. Petersburg, 1860. S. 267—320; Urzędnicy podlascy XIV—XVIII wieku. Spisy. Kórnik, 1994. S. 76, 87—89.

⁴¹ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 791, арк. 56 адв.; Спр. 178, арк. 187 адв.; Воп. 2, спр. 3025, арк. 42-43, 76, 86-87.

⁴² НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3025, арк. 33 — 33 адв., 169. На радзівілаўскіх землях (у Капыльскім княстве) жылі татары з прозвішчам Смольскія (Borawski P. Ziemska służba wojskowa Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV—XVII wieku. Tarnowskie Góry, 2015. S. 277, 280), але радкаўскія Смольскія пра свае татарскія карані не згадвалі, магчыма, іх не мелі.

⁴³ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 178, арк. 186 адв.; Воп. 2, спр. 3025, арк. 13.

⁴⁴ Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogrodzkie 1690 r. S. 29. У рэестры падымнага за 1717 г. уладальнікамі Смольчыц (адзін дым) па-ранейшаму запісаныя Вольскія (НГАБ. Ф. 1730, воп. 1, спр. 11, арк. 703).

⁴⁵ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3025, арк. 9 — 10 адв.

⁴⁶ Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582—1696). Spis. Warszawa, 2007. S. 397.

⁴⁷ Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII—XVIII вв. Владение Тимковичи. Минск, 1982. С. 200.

⁴⁸ З канца XVII ст. Цімкавічы з'яўляліся ўладаннем клецкай галіны княжацкага роду Радзівілаў. (Там жа.

С. 6, 51, 87, 124.)

⁴⁹ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3173, арк. 339 адв. — 341. Мелася яшчэ адна галіна Сцяпураў (Сцепурынскіх), якія з'яўляліся спадчыннымі ўніяцкімі святарамі (Лісейчыкаў Д.В. Святар у беларускім соцыуме: праспаграфія ўніяцкага духавенства. Мінск, 2015. С. 497—499).

⁵⁰ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3173, арк. 339 адв. — 341, 386 — 387 адв.

⁵¹ Там жа. Арк. 28 — 29 адв.

⁵² Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697—1794. Spis. Warszawa, 2004. S. 168.

⁵³ Гербоўнік беларускай шляхты. Т. 3. Мінск, 2014. С. 11.

⁵⁴ Volumina legum. T. 7. Petersburg, 1860. S. 88-89; Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo wileńskie, XIV—XVIII wiek. Warszawa, 2004. S. 28.

⁵⁵ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1202, арк. 6 адв. — 7 адв.

⁵⁶ Зянковічамі таксама былі пададзеныя два дакументы ў выпісах нібыта з кніг Навагрудскай кадэнцыі Галоўнага Трыбунала — за 1654 і 1668 гг. (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 1202, арк. 4—5 адв.), аднак у 1654 г. пасяджэнні ў Навагрудку наогул не адбыліся (Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582—1696). S. 277).

⁵⁷ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 911, арк. 313 — 317 адв.; Ф. 319, воп. 2, спр. 1202, арк. 3 — 3 адв., 22-23.

⁵⁸ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 10, арк. 553—553 адв.; Воп. 2, спр. 2579, арк. 12 — 13 адв.; Lietuvos Metrika (далей — LM). Кнуга Nr. 4 (1479—1491). Vilnius, 2004. P. 69; LM. Кнуга Nr. 8 (1499—1514). Vilnius, 1995. P. 164, 262, 400, 429; LM. Кнуга Nr. 20 (1535—1537). Vilnius, 2009. P. 261—262; LM (1559—1563). 40-oji Teismų bylų knuga. Vilnius, 2015. P. 162; Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1. Мінск, 2003. С. 66; Русская историческая библиотека. Т. 33: Литовская Метрика. Отд. 1. Ч. 3: Книги Публичных дел. Переписи войска литовского. Петроград, 1915. Стб. 818-819; Малы гербоўнік Наваградзкай шляхты. Мінск, 1997. С. 86.

⁵⁹ AGAD. AR. Dz. 23, t. 159, p. 2, k. 107; НГАБ. КМФ 5, воп. 1, спр. 1420, арк. 11; Спр. 1422, арк. 15; Спр. 4022, арк. 122; Спр. 4023, арк. 127.

⁶⁰ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2579, арк. 37 — 37 адв., 63 — 68 адв., 135 — 136 адв., 139 — 139 адв., 448, 451 адв.; Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogrodzkie 1690 r. S. 52. Частка роду ўвогуле не выязджала ў Слуцкае княства, а заставалася на спадчынных землях на Навагрудчыне (каля Сенна). Пра іх гл. Малы гербоўнік Наваградзкай шляхты. Мінск, 1997. С. 86.

⁶¹ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2579, арк. 40.

⁶² Там жа. Арк. 6 — 9 адв., 450 — 453 адв.

⁶³ Анішчанка Я. Збор твораў. Т. 6: Ураднікі беларускіх зямель ВКЛ у першай палове XVIII ст.: Спісы на рускай мове. Мінск, 2010. С. 97.

⁶⁴ НГАБ. Ф. 319, воп. 1, спр. 791, арк. 5 адв.; Воп. 2, спр. 2486, арк. 11 — 12 адв., 42 адв. — 51, 69-70, 77 — 78 адв.; Воп. 2, спр. 2493, арк. 18 — 22 адв., 26—29 адв.; Ф. 1774, воп. 1, спр. 21, арк. 124 — 124 адв.; Аніщенко Е.К. Шляхта Новогрудскага воеводства: Спісок XVIII ст. Мінск, 2017. С. 137.

⁶⁵ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2486, арк. 1 — 2 адв., 9 — 10 адв.

⁶⁶ Не кажучы ўжо пра тое, што ніводзін з пазначаных у дакуменце дэпутатаў Трыбунала насамрэч у названым годзе ім не быў (Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697—1794. S. 72—75).

⁶⁷ Metryka Litewska. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo nowogródzkie 1690 г. S. 70.

⁶⁸ НГАБ. Ф. 1484, воп. 1, спр. 95, арк. 76—79.

⁶⁹ НГАБ. Ф. 637, воп. 1, спр. 114, арк. 4 — 4 адв., 20 — 21 адв., 28 — 29 адв., 30 — 30 адв. У 1832 г. Дамінік яшчэ раз трапіў пад следства — ён быў арыштаваны па справе аб знойдзеных у яго стрэльбах. Але чым яно скончылася, невядома (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3221, арк. 262-263, 267). Што датычыцца яго фальсіфікатарскай дзейнасці, то адказнасці за яе Дамінік Цяльшэўскі, верагодна, пазбег.

⁷⁰ НГАБ. Ф. 299, воп. 7, спр. 15, арк. 62 адв. — 63; Ф. 319, воп. 1, спр. 6, арк. 140 адв. — 141; Воп. 2, спр. 3221, арк. 229 адв., 262 — 263 адв.; Ф. 637, воп. 1, спр. 7, арк. 475 — 475 адв.; Ф. 627, воп. 1, спр. 114, арк. 20—25. Неабходна адзначыць, што чыноўнікамі таксама былі родзічы Дамініка — Дыянізі Ігнатавіч (яго родны брат) быў асэсарам Слуцкага ніжняга суда (1804—1817) і слуцкім земскім спраўнікам (з 1817, у 1827 у адстаўцы), а Ян Юзафавіч — слуцкім межавым суддзёй (НГАБ. Ф. 299, воп. 7, спр. 15, арк. 2 адв.—3, 241 адв. — 242; Ф. 319, воп. 2, спр. 3221, арк. 253; Воп. 3, спр. 19, арк. 102 адв. — 103; Спр. 44, арк. 113-114).

⁷¹ Сам Д.Цяльшэўскі сцвярджаў, што таксама знаходзіўся на ваеннай службе ў войску Рэчы Паспалітай (адстаўка ў 1791 г. у чыне паручніка артылерыі) і польскім войску ў складзе "Вялікай арміі" Напалеона (адстаўка ў 1812 г. у чыне капітана). Таксама ён даводзіў, што ў 1813 г. з'яўляўся галоўным наглядчыкам пошт (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 3221, арк. 229 адв., 263 адв.). Звесткі пра яго службу ў арміі Рэчы Паспалітай іншымі крыніцамі не пацвярджаюцца (Machynia M., Szrednicki S. Oficerowie Wojska Koronnego, 1777—1794. Spisy. Cz. 2: Artyleria i wojska inżynierskie. Kraków, 1999; Machynia M., Rakutis V., Szrednicki S. Oficerowie Wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1777—1794. Spisy. Kraków, 1999).

⁷² У інвентары ад 1600 г. запісаны іванскі баярын Хама Свінчыц (НГАБ. Ф. 694, воп. 2, спр. 7381, арк. 7 адв.).

⁷³ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2877, арк. 8 — 9 адв., 17—24.

⁷⁴ Гэта безумоўна фальсіфікат. У 1657 г. Галоўны Трыбунал па прычыне ваенных дзеянняў наогул не функцыянаваў (Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582—1696). S. 283).

⁷⁵ Несапраўднасць дадзенага прывілея выяўляецца яшчэ і ў тым, што падканцлерам ВКЛ у ім названы Казімір Леан Сапега (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2877, арк. 23 адв.), але той памёр яшчэ 19 студзеня 1656 г., а ў верасні 1657 г. падканцлерам быў Крыштаф Зыгмунт Пац (Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. S. 148; Rachuba A. Sapieha Kazimierz Leon (Lew) // Polski Słownik Biograficzny. T. 35. Warszawa; Kraków, 1994. S. 35).

⁷⁶ У справе аб дваранскім паходжанні маецца метрычны выпіс, выдадзены слуцкім ксяндзом Станіславам Шантыром, аб хрышчэнні Юзафа 19 сакавіка 1799 г. у Морацкай уніяцкай царкве (НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2877, арк. 58-59), але ён выклікае сумненні. Сярод іншага адным са слуцкіх фальсіфікатараў мог быць якраз Станіслаў Шантыр. Прынамсі, комплекс дакументаў, якія ён падаваў для доказу дваранства свайго роду перапоўнены фальшыўкамі. Таксама ён быў вядомы як аўтар навуковых містыфікацый (Grzebień L. Szantyr (Zamstyr) Stanisław August Ursyn // Polski Słownik Biograficzny. T. 47. Wrocław et al., 2010. S. 43—45).

⁷⁷ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2877, арк. 14, 63-64.

⁷⁸ Там жа. Спр. 3221, арк. 258.

⁷⁹ Таксама Дамінік Цяльшэўскі меў дачыненне да фальсіфікацыі доказаў дваранства Гедрановічаў, Нічыпаровічаў і Цераховічаў, якія жылі ў маёнтку Цялядавічы і якіх уладальнік маёнтка — Нясвіжскі жаночы бенедыктынскі кляштар — лічыў сваімі прыгоннымі (НГАБ. Ф. 295, воп. 1, спр. 235, арк. 1—3; Ф. 319, воп. 2, спр. 690). Апрача таго, магчыма, Д.Цяльшэўскі быў аўтарам згаданага вышэй тастамента Самуэля Канстанціна Пантуса ад 1744 г.

⁸⁰ НГАБ. Ф. 319, воп. 2, спр. 2877, арк. 2 — 7 адв., 108-109, 121 — 122 адв.